

Hegy W. György (1965) ókortörténész, az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe az archaikus Görögország és a római köztársaság története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A res publica tartalma és képzete
(2017/1).

Az értelmezés hatalma

Politika és manipuláció

Cicero 4. *Philippicájában*

Hegy W. György

„Mert nem szolgásgotokat kívánja, mint korábban, hanem, feldühödve, a véretek. Nincs számára kedvesebb látvány a vérontásnál, a mézarlásnál, a polgárok legyilkolásánál. Nem elvetemült gazemberrel van dolgotok, polgárok, hanem rettenetes és fertelmes vadállattal...” (4, 11–12)

„Soha semmiben nem volt köztetek nagyobb az egyetértés, soha nem csatlakoztatok ilyen lelkesen a senatushoz.” (4, 11)

„A helyzet a végső döntéshez érkezett: a szabadságunk ügye dől el. Győznie kell, polgárok – s biztosan győzelemre vezet benneteket hazaszeretetek és lelkesedétek –, de inkább bármi jöjjön, mint hogy szolgává legyetek. Más nemzetek el tudják viselni a szolgásgot, a római nép sajátja a szabadság.” (6, 19)

(Maróti Egon fordítása)

Cicero *Philippicáinak*, ahonnan a fenti idézetek valók, megkerülhetetlen értelmezési módja, hogy a politikai propaganda felől vizsgáljuk őket. Ezeknek a beszédeknek vannak olyan elemei, amelyek kortól és kultúrától függetlenül is jellemezhetik a propagandisztikus szövegeket, mint például az emberek félelmeinek mozgósítása vagy az identitásukra való rájátszás, vagy – a kutatás felől közelítve – a propaganda által erőltetett és az attól függetlenül beszerezhető információk relációja. Ezek az általános vonások izgalmasak és regisztrálhatóak, de félre is vezethetik a mai olvasót, és bármennyire „modernnek”, aktuálisnak is tűnnek, nem ragadhatók ki ókori kontextusukból. Ezt az ókori kontextust érdemes kétfele bontanunk. Egyfelől Cicero mondatai szorosan kötődnek ahhoz a korhoz, politikai helyzetéhez, amelyben elhangzottak, illetve leíródtak. A Caesar halála utáni időszak politikai szereplői, azok rövid és hosszú távú céljai, illetve félelmei, az erőviszonyok, a *senatorok* vagy a nép számára hozzáférhető információk például azok a témák, amelyek ide, az aktuálpolitika (nevezzük így) síkjára tartoznak. Másfelől vizsgálandó a beszédek kulturális és történeti háttere: a Cicero által használt fogalmak és gesztusok kontextusa. Mit jelent például a *res publica* politikai kultúrájában a *populus libertas* (a nép szabadsága), amely Cicero legrövidebb publikált beszédének, a 4. *Philippicáinak* újra és újra visszatérő eleme? Mi a súlya és a funkciója a *contiókon* (a nép gyűlése törvényhozói vagy választói hatáskör nélkül) a tömeg felmorajlásának, pontosabban annak – hozzánk csak ez jut el –, ahogy a szónok reflektálva rá szavakba önti, például „hogyan ilyen egyetértéssel és ilyen harsány hangon ti is közellenségnek nyilvánítottátok őt?” (4, 1, ford. Maróti Egon.) A jól felépített propagandában ennek a két síknak az elemei összeadódnak, hatásuk – ha kívülről nézve faék egyszerűségűnek tűnnek is – ebből az összetettségéből fakad, például egy konkrét aktuálpolitikai célt vagy félelmet sikerrel kapcsolnak össze egy kulturális beidegződéssel. Ez az írás 4. *Philippica* elemzésén keresztül ezt az összetettséget igyekszik megérteni, illetve azt a módot, ahogy a különböző elemek kölcsönösen felerősítik egymás hatását.

1. kép. Marcus Tullius Cicero márványbustjé (Róma, Vatikáni Múzeum)

A tizennégy *Philippica* közül a 4. és a 6., szemben a többivel, nem a *senatus*, hanem a nép előtt hangzott el.¹ Tartalmilag a korábbi *senatusi* beszédek (a 3. és az 5. *Philippica*) rövid összefoglalói,² természetesen fontos különbségekkel. Cicero a *senatus* ülése után kilép a nép elé, és tájékoztatja őket az elhangzottakról. „Úgy fogok válaszolni, hogy tudomást szerezhesetek azokról a dolgokról, amelyek tárgyalásakor nem voltak jelen” (6, 1).³ Hangsúlyozni kell, hogy Cicero *contio*kon beszél, tehát nem egy törvény elfogadására vagy elvetésére, esetleg valaki megválasztására akarja rávenni a népet, csupán csak tájékoztat. Ugyanakkor ezek a szövegek számos olyan negatív vonással is rendelkeznek, amelyeket a 20–21. századi tapasztalataink alapján elválaszthatatlannak érzünk a politikai propaganda⁴ kifejezéstől. A mondottak igazságtartalma, súlyozása, értelmezése nem a tájékoztatást vagy a közösség számára fontos politikai vitát, hanem a szónok politikai céljait szolgálja, nem informálni vagy érvelni akar, hanem manipulatív módon befolyásolni. Mindezt a szónoknak úgy kell elérnie, hogy a kortárs hallgatói és olvasói ne kapják teljesen nyilvánvaló hazugságon, ugyanis olyanokhoz beszél, akik nincsenek elvágyva minden információtól, de feltételezhetően vevők a keringő (rém)hírek koherens értelmezésére és programot is nyújtó tállására. S nem utolsósorban a *senatus*ból kilépő tekintélyes *consularis* szavai mögött ott van – legalábbis elvben – rendjének *auctoritas*a és személyes *gravitas*a is.

A 4. *Philippica* Kr. e. 44. december 20-án hangzott el, közvetlenül a *senatus* ülése után.⁵ A nép gyűlését M. Servilius

néptribunus hívta össze, pontosabban a Forumon már a *senatus* ülése közben gyülekező tömegnek adta meg a hivatalos formát, ugyanis *contio*t csak hivatalban lévő *magistratus* hívhat össze.⁶ Cicero a néptribunusok felkérésére⁷ beszámol a *senatus* ülésén történekről:

Tudjátok meg, polgárok, hogy ma nagy jelentőségű döntés született, amely alapot ad a további fellépésekhez. Mert noha a senatus szóban nem nyilvánította közellenségnek Antonius, tulajdonképpen mégis ez történt.

4, 1 (Maróti Egon fordítása)

A beszéd a továbbiakban ezt a paradoxnak tűnő állítást magyarázza meg, feloldva a látszólagos ellentmondást. A megoldás lényegében már magában a latinul nagyon precízen megfogalmazott mondatban is benne van: *Nam est hostis a senatu nondum verbo appellatus, sed re iam iudicatus Antonius. A verbo – re* („szóban – ténylegesen”) ellentétét elsimítják az őket körülvevő, egymással szimmetrikus szavak: *nondum – iam, appellatus – iudicatus*, vagyis még nincs ellenségnek⁸ nevezve, de már annak van ítélve. A *nondum* sugallja, hogy a tényleges és már meglévő ítéletet követni fogja majd az ellenségnek nyilvánítás formasága is, de az *appellatus* hiánya amúgy is nyilvánvalóan eltörpül a *iudicatus* megléte mellett. A beszéd három egymással szorosan összefonódó szálon futva fejt ki majd ezt a tételt. Egyrészt részletezi, hogy ki mindenki (lényegében mindenki) szállt vele már ellenségként szembe. Másrészt Antonius ellenség voltát taglalja, summázva: vadállat, aki szörnyűségeket tervez ellenetek. Ennek a kettőnek pedig a *senatus* ülésén történekről szóló beszámoló ad keretet, vagyis azoknak a kiténtetéseknak a felsorolása, amelyekkel a *senatus* az Antonius ellen fordulókat jutalmazza,⁹ tetteiket evvel legitimnek ismerve el.

A beszéd felépítését követve ezek közül első C. Caesar (Octavianus), aki az államot és a nép szabadságát (*rem publicam libertatemque vestram*) védelmezte és védelmezi, és akit ezért a *senatus* a legnagyobb dicsérettel (*maximis laudibus*) tüntetett ki (4, 2). Octavianus törvénytelen hadseregtoborzásáról van szó. Kr. e. 44. végén ezek a csapatok az egyetlen olyan fegyveres erő Itáliában, amely szembeállítható Antoniuszal. A *senatus*nak seregre volt szüksége, Octavianusnak pedig valamiféle felhatalmazásra – ezt kapja majd meg az őt minden erejével támogató Cicerótól, illetve a *senatustól*. Ezután a *Mars-legio* és a negyedik *legio* érdemei és kiténtető dicsérete következik. Ők elhagyták Antonius – a *consult*, akinek parancsnoksága alá tartoztak –, és Octavianus mellé álltak. „Ezeknek a legióknak a legszilárdabb és leghelyesebb ítéletét (*fortissimum verissimumque iudicium*) megerősíti a *senatus* és helyesli a római nép egésze (*universus populus Romanus*)” (4, 6). A kiténtetések sorában a következő Decimus Brutusé, Gallia Cisalpina kormányzójaé, aki nem engedte be Antonius a tartományba, hogy annak irányítását átvegye tőle; *legió*ival bezárkózott Mutinába, amelyet Antonius decemberben körülzárt és ostromolni kezdett. „A *senatus* az imént úgy határozott – számol be Cicero a népek –, hogy D. Brutus a legjobb szolgálatot teszi az államnak, amikor megvédelmezi a *senatus* tekintélyét (*auctoritatem*) és a római nép szabadságát és hatalmát (*libertatem imperiumque*)” (4, 8). Továbbá még Gallia tartomány érdemeit is elismerték (4, 9), mert ellenállt Antoniusnak.¹⁰

Ugyan a *senatus* nem tüntette ki őket, de szintén ellenségnek ítélték Antonius Cicero szerint még mások is. Először is a *senatus*. Ha külön határozatban hivatalosan (*verbo*) nem is, de azáltal ténylegesen (*re*) igen, hogy támogatásukról biztosítják Antonius ellenfeleit (4, 1). Így cselekedtek maguk a Forumon összegyűlt polgárok is, akik – ahogy Cicero közvetíti – harsány hangon felzúgtak a szónok bejelentésére (4, 2).¹¹ Továbbá az egész római nép, Itália *coloniáinak* és *municipiumainak* lakói (4, 6–7).¹² Hogy ezt mire alapozza, nem árulja el Cicero, de a beszédnek ezen a pontján, hat szuggesztív *caput* után már nincs is szükség érvekre és bizonyítékokra, egyértelmű (a szónok szándékai szerint legalábbis), hogy mindenki ellenségnek ítéli Antonius. Talán csak egy csoport van Itáliában, akik nem *hostis*nek, hanem *consul*nak tekintik őt: az útonállók (*latrones*), de – teszi hozzá Cicero – ők sem meggyőződésből, hanem csak azért, mert a fosztogatás reménye (szakmai ártalom) elveszi az ítélőképességüket, Antonius ugyanis megígérte nekik a Város kirablását (4, 9). Rendkívül hatásos ugrással Róma pusztulásának, illetve az emberek sópredékének (Antonius támogatói) megidézése után közvetlenül a halhatatlan istenek következnek, „akik kinyilvánították, hogy Antoniusra bűnhődés, ránk a szabadság vár” (4, 10). Ez az állítás már alá van támasztva: „a társadalom minden csoportja, az állam minden intézménye és a politikai élet összes formálója közötti egyetértés (*consensus omnium*) csak az istenek ösztökélésére jöhetett létre” (4, 10).¹³

Cicero a *contio*n Róma *consul*ja ellen beszél, aki hivatali éve után el akarja foglalni a népgyűlés által neki megszavazott provinciát, Galliát. Mindenki, akinek fellépését dicséri, súlyosan vétett a *res publica* szabályai ellen. Az ebben rejlő ellentmondás cicerói megoldása persze egyszerű: Antonius nem *consul*, hanem közellenség. Ha *consul* lenne, az ellene támadók gonosztevők lennének, ami nyilvánvalóan nem igaz, hiszen a *senatus* megdicsérte őket, tehát Antonius nem *consul*. Ez az újra és újra visszatérő tétel adja meg a beszéd ritmusát, a szuggesztív ritmus pedig pótolja az érveket. Legfrappánsabb megfogalmazása (4, 8):¹⁴

Ha Antonius consul, Brutus ellenség; ha Brutus az állam megmentője (conservator rei publicae), Antonius ellenség. Nos hát, lehet-e kétséges számunkra, hogy melyik igaz a kettő közül?

A kérdés persze szónoki, de főképp propagandisztikus, megszünteti a kérdezés, a mérlegelés és a kivülállás lehetőségét. Nem Brutus mellett érvel, mert egyáltalán nem is érvel, hanem a politikai helyzet egyetlen lehetséges értelmezéseként sulykolja a saját helyzetértékelését. December 20-án a városi *plebs*¹⁵ gyűlése előtt igazából nem is Antonius a legyőzendő ellenség, hanem a harmadik lehetőség, például egy megegyezés ötlete, esetleg a törvényes megoldások keresése. Nem: vagy Brutus, vagy Antonius; vagy mi, vagy ők; vagy háború Antoniuszal, vagy szolgaság és halál. Vagy törvénytelen lázadók vagyunk, ami nyilvánvaló abszurdum, vagy Antonius közellenség.

Decimus Brutus *contio*n való dicsőítésének van egy nagyon érdekes aspektusa. Gallia Cisalpina provinciát ugyanis a népgyűlésen szavaztatta meg magának Antonius, vagyis bizonyos értelemben ugyanazoktól kapta, akik most hangosan ünneplik – legalábbis Cicero közvetítésén keresztül – Brutust. A kér-

dést Cicero a *senatus* előtt részletesen tárgyalja a január 1-jén elmondott 5. *Philippicában*. Az elhangzottak egy vita részeként értendők: Cicerónak nyilvánvalóan reagálnia kell arra a felvetésre, hogy Antoniusnak törvény adta joga átvenni Gallia provinciát. Érvei a következők: eljárásjogi szabálytalanságok voltak (a törvényjavaslatot nem hirdették ki időben a szavazás előtt); vihar volt, és mikor Iuppiter mennydörög, nem szabad népgyűlést tartani (5, 8–9).¹⁶ Továbbá Antonius emberei sokakat nem engedtek be a Forumra: „saját szemünkkel láttuk, ahogy a népet és a néptribunusokat megakadályozzák a Forumra való belépésben” (5, 9). A nép előtt ez a kérdés fel sem merül, sem a negyedik *Philippicában*, sem a hatodikban, amely pedig szerkezetében és témáiban szorosan követi az ötödiket. Azt gondolhatnánk, hogy még ha az eljárásjogi kérdés annyira nem is hozná lázba a *contio*t, de az *augurium*oknak, vagyis a vallási szabályoknak a megsértését felhasználhatná egy Antonius ellen érvelő szónok, de még inkább a nép elleni támadást, kizárásukat a Forumról. Itt lenne az alkalom megbeszélni a néppel, hogy azon a nyári gyűlésen nélkülük és csalással született meg egy törvény. Az egyik lehetséges oka e fontos kérdés kihagyásának a cicerói elbeszélés túlzásaiban keresendő: könnyen elképzelhető, hogy a hallgatóságból sokan másképp emlékeznek arra a népgyűlésre, például ők bejutottak a Forumra, és szavaztak.¹⁷ Egy másik ok maga az érvek általános hiánya a *contio*n elmondott *Philippicákban*: a szónok nem vitatja meg Antonius egyes lépéseinek törvénytelen voltát a néppel, mint ahogy szinte semmilyen más, a rációra ható elemet sem használ meggyőzésükre. Cicero – mint a 4. *Philippica* már idézett „tételmondata” is sugallta – nem érvel, hanem értelmez: egy olyan interpretációját adja az eseményeknek, amelyben minden a helyére kerül és értelmet nyer, beleértve a hallgatóságot, a *populust* képviselő gyűlést is.

Cicero politikai meggyőződésének (viziójának) sarkalatos pontja Antonius leírhatatlan gonoszsága és az ellene való katonai fellépés elodázhatatlansága. Ennek az elfogadtatására a legegyszerűbb és egyben leghatásosabb módszert választja: a félelemkeltést. Az ellenség el akarja rabolni a vagyonokat, és el akar pusztítani benneteket. Ez kiegészül olyan klasszikus eszközökkel, mint például Antonius dehumanizálása, aki nemhogy nem római, de még csak nem is ember (4, 12). Ennek fényében különösen feltűnő, hogy a 4. beszédben csak egyetlen konkrét példa hangzik el a rómaiak létét fenyegető gonosz eddigi rémtetteire. Pedig annak a múltja, akivel vérszomja miatt lehetetlen békét kötni (4, 11), vagy aki csak Spartacushoz hasonlítható (4, 15), bizonyára bőségesen szolgált municiót a népet tőle megvédeni akaró szónoknak. Ezt az egyet a 4. *caput*ban olvashatjuk (4, 4):

Úgy fordult vissza ugyanis lángolva az irántatok való gyűlölettől, bemocskolva római polgárok vérével, akiket Suessában és akiket Brundisiumban meggyilkolt, hogy semmi más nem járt a fejében, csak a római nép teljes pusztulása.

Az itt épp csak megemlített gonosztett a *senatus* előtt sincs részletezve, két jelentéstartó elemmel bővebb csak a népnek mondottaknál. Antonius ezt a szörnyűséget vendéglátója házában követte el, és az áldozatok vére a feleségének arcába fröcscent (3, 4). Cicero nem veszködik az eset, illetve az igazság

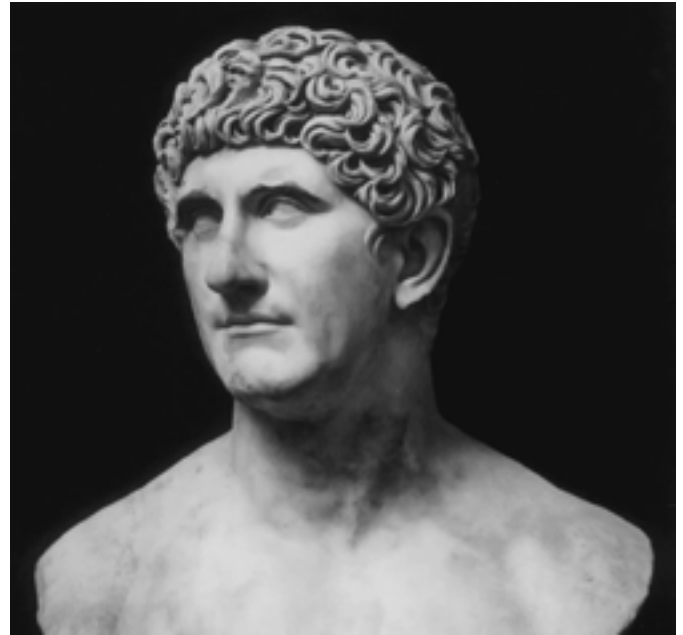
minden részletének kibontásával. Nincsen szó arról, hogy az áldozatok katonák, akiket hadvezérük tizedeltet meg parancsmegtagadás miatt, amelyet a szónok, ha éppen úgy tetszene neki, a *disciplina maiorum* (az ősök katonai fegyelme) helyreállításaként is értelmezhetne. Cicero nem tér ki a hadvezér és a katonák konfliktusának okára sem: Octavianus többet ajánlott a legionáriusoknak az elpártolásért, mint a serege fegyelmében és hűségében túlzottan bízó Antonius a maradásukért.¹⁸ Az esetről minden bizonnyal már a Forumon is hallott mindenki, tehát Cicerónak elég a városnevekkel utalni rá. A hallgatóság bizonyára a „legyilkolt polgárok” katona voltáról is tudott, tehát a szónoklat sikere nem az igazság elhallgatásán, az emberek becsapásán múlt, hanem az interpretáción. A polgárháborús helyzetnek a propaganda szempontjából is tipikus eseményéről van szó, amelynek értelmezését a hovatarozás („pártállás”) határozza meg. És Cicero „logikája” ennek a polgárháborús helyzetnek megfelelő: Antonius szörnyeteg, minden lépése innen nézendő: tehát nem kivégzés, hanem gyilkosság, és nem katonák, hanem polgárok ugyanúgy, mint mi, akikre ugyanez a sors várna, ha Octavianus és Brutus nem szállna vele szembe. Azt pedig, hogy ő egy szörnyeteg, azt egyrészt mi mindannyian tudjuk, másrészt ez a tette is bizonyítja. Mint már fentebb is volt róla szó: az érvelés vagy a meggyőző példák a vita sajátjai, annak pedig nincs helye, mikor mindenki *una mente atque voce* („egy lélekkel és egy hangon”, 6, 2) vallja, hogy Antonius ellenség.¹⁹

A *senatus* és a *contio* közötti viszonyrendszert, ami az előbbin elhangzottaknak az utóbbin való interpretálását illeti, jól szemlélteti a 4. beszéd „tételmondatának” senatusi előzménye. Cicerónak a *senatus* előtt mondott *Philippicáit* végigkíséri annak a követelése, hogy a testület nyilvánítsa *hostis*-nak Antonius: jellemző, hogy ezt még az utolsó, a mutinai győzelem utáni 14. *Philippicáiban* is követelnie kell.²⁰ Érdekes, hogy a december 20-i, a *senatus* előtt elmondott 3. *Philippicáiban*, amikor ez már fontos és aktuális lehetne, még nem teszi meg, hanem helyette a következőképp fogalmaz:

Quam ob rem omnia mea sententia complectar vobis, (...) ut et praestantissimis ducibus a nobis detur auctoritas et fortissimis militibus spes ostendatur praemiorum et iudicetur non verbo, sed re non modo non consul, sed etiam hostis Antonius. (3, 14)

Ezért tehát majd azt az egész helyzetre kiterjedő javaslatot fogom elétek terjeszteni,²¹ (...) hogy legkitűnőbb vezéreinknek adjuk meg a hivatalos felhatalmazást, a legbátrabb katonáinknak ígérjük jutalmat, Antoniusról pedig ítéljük úgy – nem határozatban kimondva (szóban), de ténylegesen –, hogy nemcsak hogy nem consul, de egyenesen közellenség.²²

A mondat a 3. *Philippica* első felében hangzik el, mintegy lezárva az addigiakat. Tehát mielőtt egy újabb nagy témába (Antonius viselkedésének és jellemének gúnyos taglalása) kezdene²³ Cicero, előrevetíti, hogy majd a beszéd végén milyen javaslatokat fog tenni. Ott már az idézett mondatnak megfelelően nem szerepel a közellenséggé nyilvánítás, csak a katonákra és a vezérekre vonatkozó javaslat. Az *et iudicetur non verbo, sed re* kezdetű tagmondat ugyanis csak kiegészíti (esetleg értelmezi) az előzőeket (*et detur, et ostendatur*),²⁴ rámutatva a

2. kép. Marcus Antonius márványbüsztyje (Róma, Vatikáni Múzeum)

bennük rejlő politikai lehetőségre. Cicero tehát ekkor még nem javasolta Antonius ellenségévé nyilvánítását, csak meg akarta teremteni azt az alapot, amelyre a nép előtti beszédét és a következő hetek politikáját építheti. Egy-két óra múlva a *contio*-n már legfőbb mondanója lesz Antonius ellenség volta (a tizenhat caputnyi szövegben tizenhatszor hangzik el a *hostis* szó, és mindig Antoniusra vonatkozik),²⁵ január 1-jén a *senatus* előtt pedig már tud a nép egyetértésére hivatkozni a béke ellen érvelve. Rómában ezeken a fórumokon keresztül és így működött a politika: egy *senatusban* óvatosan felvetett²⁶ gondolat a *contio* nyilvánosságán keresztül válik politikai programmá, a politikát alakító tényezővé.

A publikált²⁷ és így ránk maradt 4. és 6. *Philippica* persze nem azonos a december 20-án és január 4-én elhangzott beszédekkel, mi egy gondosan szerkesztett és válogatott beszéd-sorozat darabjait ismerjük. Joggal feltételezhető, hogy egyes *Philippicákat* (vagy akár az összeset) nem sokkal elhangzásuk után politikai pamfletként köröztették,²⁸ tehát akár kétszer is áteshettek némi szerkesztésen. Arra a logikus kérdésre,²⁹ hogy a negyedik és a hatodik beszéd, amelyek nagyjából mégiscsak a harmadiknak és az ötödiknek a rövidített változatai, miért került be a könyvbe, az egyik lehetséges válasz éppen a nép lelkes felkiáltásaiban keresendő. Cicero a *senatus* előtti politikai harcokban később többször is hivatkozik arra, hogy az ő álláspontját lelkesen támogatja a nép. A rövid távú politikai előnyöknél azonban valószínűleg fontosabb volt számára, hogy megörökítődjön a *res publicának* az általa megteremtett egysége a zarnokságra törő Antoniuszal szemben. Tehát ami annak a két téli napnak a történéseit illeti, nem lehetünk biztosak abban, hogy hányan és mennyire lelkesen hallgatták Cicerót, nem tudjuk, hogy a helyeslő felkiáltásokból mennyi a szerző kiegészítése, mint ahogy azt sem, hogy voltak-e ott klakörök, és elhangzottak-e ellenséges bekiabálások.³⁰ A forráskritikai kérdések azonban nem változtatnak a beszédek propagandisztikus tartalmának megítélésén, csak felhívják a figyelmünket

egy olyan eszközre, amellyel a *contio*n részt nem vevőket is el lehetett érni.

Cicero a *contio*n nemcsak tájékoztatja a népet a *senatus*-ban és a politikában történekről, hanem bevonja őket az előadásba is, párbeszédet folytat velük.³¹ A 4. *Philippica* rögtön velük kezdődik, az összegyűlt tömeg létszáma jelentőséggel és a szónok számára jelentéssel is bír: lelkesedést és reményt kelt. A nép többször is felzúg, amit Cicero szavakba önt és interpretál, például a *Mars-legio* érdemeinek felsorolása közben: „Nagyszerűen és a legjobbkor igazoltatok felkiáltásokkal, polgárok, Mars fiainak hősi tettét” (4, 5, ford. Maróti Egon).³² Buzdítja, kérleli, és főképp kérdezi őket. A kérdések persze megint csak szónoki kérdések, és fő céljuk, hogy közösséget teremtsenek a beszélő és a hallgatóság között. „Ki ne látná be, hogy ha Caesar nem szervezett volna hadsereget, nem éljük túl Antonius visszatérését?” (4, 4, ford. Maróti Egon). Nyilvánvaló, hogy csak az ostobák és azok, akik nem közénk tartoznak. Nagyon hangsúlyosak a megszólítások: Cicero mindig „polgárok”-nak, *Quirites*nek szólítja a hallgatóságát, a két népgyűlési beszédben összesen 29-szer. Tudjuk azonban, hogy a *contio*-kon nemcsak polgárok, hanem rabszolgák és a Rómában élő idegenek (*peregrini*) is részt vettek, maga Cicero például a *Pro Flaccó*ban a római zsidók *contio*n való befolyásáról beszél.³³ A szónok a jelen lévő idegeneket és rabszolgákat nem kizárja a *Quirites*szel a hallgatóságból, inkább nagyvonalúan befogadja őket: féljenek ők is Antoniustól, tekintsék ők is ellenségüknek, és közénk – legalábbis a propaganda teremtette „mi”-be – tarthatnak. Mikor Cicero a *senatus* előtt szinte fenyegetőleg hivatkozik a nép, a római *populus* támogatására, akkor a kint zúgó tömegre gondol, és nem zavarja, hogy annak erejét részben nem polgárok adják. Természetesen más a helyzet, ha a Iulius Caesar temetése utáni gyűjtogatással fajúló tüntetésről³⁴ van szó: azok rabszolgák és a polgárok legalja (*scelerati servi et impuri nefarii liberi*, *Phil.* 1, 5).³⁵ Mindezek bevett eszközök, amelyekhez hozzáképzeltük még a Forum, a *rostra*, a tömeg, a Cicerót kísérő *senatorok* látványát.³⁶ Színpad, ahogy Cicero nevezi egy helyütt,³⁷ színpadi gesztusok és közönség.³⁸

A 4. *Philippicá*ban Róma történelme is előkerül. A régebbi múltból vett *exemplum* (történelmi példázat)³⁹ lényegében Róma összes eddigi háborújának rövid felidézése. Ugyanazzal a *virtusszal* kell legyőzni majd Antonius, amellyel az őseink legyőzték Itáliát, elpusztították Karthágót, lerombolták Numantiát. Továbbá Rómának ezek a harcai azt is segítik megérteni, hogy miért lehetetlen a megegyezés Antoniuszal, miért kell eleve kizárni a békekötést ebben az esetben. A korábbi ellenségeink mögött ugyanis – mondja Cicero – volt állam, tanácsház, kincstár és polgárság, így lehetséges volt velük a tárgyalás. „Ez az ellenségetek viszont most úgy támadja államotokat (*hic vester hostis vestram rem publicam*), hogy neki magának nincsen saját állama, (...) nincsen semmiféle tanácsa, (...) kincstára” (4, 14). Vagyis egy Spartacusszal állunk szemben, akivel lehetetlen a megegyezés. Ennek a durva polgárháborús logikának a nép szempontjából van egy fontos aspektusa: az *ökkel* (a *res publicá*ból kirekesztett Antoniuszal és társaival) szemben a *mi* hangsúlyozása. Róma sokszor volt már óriási veszélyben (hannibali háborúk), vagy érték súlyos kudarcok (Numantia), de végül mindig sikert aratott. A közös dicső, de keserves harcokkal teli múlt felemlegetése római identitásában erősíti meg a hallgatóságot, de ezt az identitást Cicero határozza meg és ér-

telmezi számukra: az a római, aki ellenségnek tartja Antonius. Ezt még egyértelműbbé teszi egy másik, már a közelmúltból hozott *exemplummal*. Catilina legyőzése a példa, amelyet szorosán hozzáköt a jelenükhöz:

Ahogy tehát Catilinát az én éberséggemmel, a senatus tekintélyével (auctoritate), a magatok buzgóságával (studio) és bátorságával (virtute) szétzúztátok, úgy hamarosan hallani fogtok róla, hogy Antonius istentelen bandáját a ti magatok és a senatus soha nem látott egyetértése (concordia), seregeitek és vezéreitek szerencséje és vitézsége (virtute) tönkverte.

4, 15

A *contio*n résztvevőket semmilyen konkrét cselekvésre nem buzdítja a szónok, nem szólítja fel őket például, hogy jelentkezzenek majd januárban a *consulok* által felállítandó új *legió*kba, de még megszavazniuk sem kell semmit. Egyrészt a jelenlévők egy része – mint fentebb láttuk – feltételezhetően nem is polgár, nincs szavazójoga, ráadásul nincs is mit megszavazni, a döntés innentől a *senatus* kezében van. Cicero a tömegtől semmi mást, csak elvi támogatást kér, de az, úgy tűnik, nagyon fontos számára. A szónok céljai nyilván pragmatikusak: a tömeg egyetértése, a nép akarata hivatkozási alap a következő *senatusi* ülésen. Továbbá a római *plebs* zavargása – mint ez 44-ben már többször kiderült – blokkolhatja Róma politikai életét, ellehetetlenítheti a *senatus* munkáját, sőt veszélyeztetheti a *senatorok* életét is. Nem beszélve arról, hogy alkalmat és alapot teremthet Octavianus *legió*inak a Városba való bevonulásra.⁴⁰ A *contio* pedig fontos eszköz a nép hangulatának befolyásolására, a zavargások megelőzésére. Ugyanakkor Cicero szavainak és gesztusainak értelmezése túlmutat 44 legvégének politikai viharain. A *contio* közönségének az Antonius elleni polgárháborút az állam megmentéseként és helyreállításaként kell értelmeznie (4, 1). Ennek egyik legfőbb eszköze a *populus* és a *senatus* (most újra megvalósuló) egyetértésének folyamatos hangsúlyozása.⁴¹ eszerint például, mint láttuk is már, az egységük győzte le Catilinát és fogja legyőzni Antonius is. Még korábban a *Mars-legió*t a következő szavakkal dicséri: „a *senatus* tekintélyének (*senatus auctoritatem*)⁴² és a ti szabadságotoknak (*libertatem vestram*) és az egész államnak (*universam rem publicam*) a védelmére keltek” (4, 5, ford. Maróti Egon). Vagyis az állam két egyenlő súlyú alkotóeleme a nép (ti) és a *senatus*.⁴³ Ez egy frázis,⁴⁴ tartalmilag semmi meglepő nincsen benne, a folyamatos ismétlése ellenben annál érdekesebb. A szónok szempontjából nézve Caesar hosszú egyeduralma és Antonius ámokfutása után vagyunk, a *res publica* romokban, de Antonius már nincs a városban, és felcsillant az esély az ő kiiktatására is. Cicero ezzel a néppel folytatott ünnepi dialógussal a *res publicá*t mint a nép és a régi politikai elit közös államát próbálja hosszú idő után helyreállítani, amelynek az alapja a *senatus auctoritas*ának és a nép *libertás*ának a kölcsönös elismerése. Nyolcszor említi a nép szabadságát (a „ti szabadságotok”) ez a rövid szöveg, kétszer pedig az egész állam (mindannyiunk) szabadságáról van szó.⁴⁵ Külön figyelmet érdemel, hogy egyszer a szabadsághoz az *imperium* fogalma is társul (4, 8). A gyakoriság mellett jellemző a *libertas* hangsúlyosságára a szövegben elfoglalt helye is. Például szerepel az 1. caputban: „elsőként keltem szabadságo-

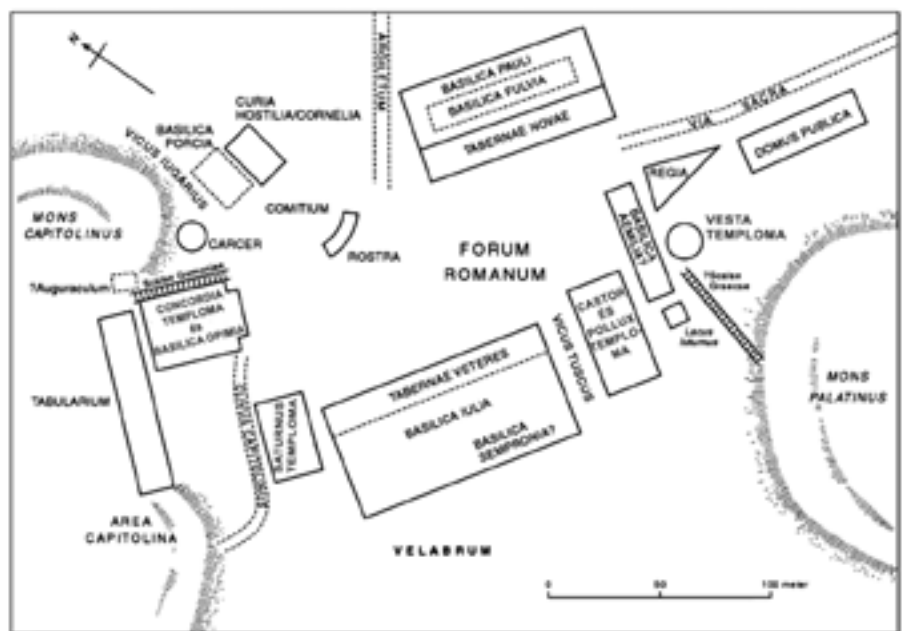
tok védelmére”, az utolsó caput pedig egy ígérettel kezdődik: „semmit nem fogok elmulasztani a szabadságotok érdekében”, végül a beszéd utolsó szavai így hangzanak: *ad spem libertatis exarsimus* („fellángolt bennünk a szabadság reménye”, 4, 16).

A *libertas* fontosságát nehéz lenne túlhangsúlyozni,⁴⁶ ez az értékfogalom jelenítette meg a *populus Romanus* helyzetét a *res publicában*: ezt fejezték ki a *magistratusok* népgyűlés előtt meghajtott *fascesei*, illetve a vesszőnyalábból kihúzott bárd, vagy a titkos szavazáskor használt táblácskák, és fontos eleme volt a *ius provocacionis* (a néphez való fellebbezés joga). Továbbá kifejezte a polgár szabadságát egy rabszolgával szemben, de egyben polgárjogát is vele, illetve egy idegennel szemben; a néptribunus ennek a szabadságnak az őre volt, és a nép ezt a szabadságot vívta ki az előkelőkkel való küzdelmek során. A *populus* mint csoport, de az egyes polgárok is a *libertason* keresztül élték át és határozták meg a Rómához való viszonyukat.⁴⁷ Ebből az is következik, hogy a *libertas populi* elismerése a politikai elit részéről kulcsa a társadalmi békének, és így az állam zökkenőmentes működésének is; ahogy a másik oldalon a nép sem kérdőjelezhetette volna meg a *senatus auctoritasát* a *res publica* stabilitásának kockáztatása nélkül.⁴⁸ Az ilyen értékek, illetve elismerésük nyilvános megjelenítést igényelnek, csak úgy tudják betölteni a funkciójukat az államban és a társadalomban, és ez értelemszerűen szimbólumokon keresztül történik. A római politikának megvolt a saját nyelve és megvoltak a saját rituáléi, kötelező gesztusok és szavak sora a népgyűléseken, a választási küzdelmekben, a bírósági tárgyalásokon. Természetesen ez minden politikai kultúrának a sajátja, de Róma esetében különösen jelentős ez a ritualizáltság, és emiatt az egyes politikai cselekvéseknek mindig erős szimbolikus dimenziójuk is volt. Például a népgyűlésen, amelyen egy gyakorlatias procedúra során megválasztották a következő év *consulait*, a gyűlésen a résztvevők a konkrét valóságos politikai cselekvés mellett átélhették (szimbolikusan) a római államhoz való tartozásukat is. Könnyű belátni egy ilyen népgyűlés szimbolikus dimenziójának fontosságát a funkcionálissal szemben, ha figyelembe vesszük, hogy egy csekély vagyonú polgár szavának és szavazatának milyen kicsi volt a súlya.⁴⁹

E mellett a *libertas*-fogalom mellett egy másik is létezett Rómában: a politikai elit szabadsága,⁵⁰ illetve hatalma, amelyet a Tarquinius Superbus elűző Brutus teremtett meg, Tacitusszal szólva: *libertatem et consulatum L. Brutus instituit* (*Annales* I. 1, 1). A két *libertas*-fogalom⁵¹ között természetesen megteremthető az átjárás (a római elit nem győzte hangsúlyozni, hogy a Brutusok a népet is felszabadították), de a különbség sokkal jelentősebb. Ez leginkább abban ragadható meg, ahogy a nép és a királyság (az egyeduralom) kapcsolatát a római történetírásban ábrázolják. A Livius által közvetített hagyomány szerint például a *senatus* azért adja oda a köznépnak az elkobzott királyi javakat, mert „ha részesül a királyoktól ka-

pott zsákmányból, örökre elvesz a lehetősége, hogy kibéküljön velük” (II. 5, 2, ford. Kis Ferencné). Livius hatodik könyvében Manlius Capitolinus, aki saját vagyonából támogatta a szegényeket, és a *senatus* ellen szervezkedett a *plebeiusok* adósságának enyhítéséért, királyságra tört, és a népet a szabadsága visszaszerzésére biztatta (VI. 11; 14–20).⁵² Jellemző, hogy ez a minta, miszerint az egyeduralomra törekvők partnerre találnak a köznépnél a *senatusi* arisztokrácia és a köztársaság ellenében, az 5. *Philippicában* is felbukkan. Cicero, miközben amellet érvel a *senatusban*, hogy Octavianustól nem kell félni, sohasem fog apja nyomdokaiba lépve egyeduralomra tömni, Iulius Caesar hatalomvágyát a néphez fűződő kapcsolatával határozza meg. Nem törődött a *senatusszal*, hanem „kiváló szellemi képességeit teljesen a nép ingatag kegyének elnyerésére tékozolta” (5, 49, ford. Maróti Egon).

Visszatérve a nép *libertasára*, ennek tartalma, illetve a hozzá kapcsolódó képzetek jelentős részben a politika szimbolikus síkjához tartoznak, és inszcenálásuk az elit és a nép találkozási pontjuk – például egy *contio* – fontos eszköze volt a politikai közösség megerősítésének. Cicero hosszú kihagyás után fel akarja újítani a *senatus* és a köznéppel kapcsolatát, s nem győzi hangsúlyozni a nép szabadságát. Erre az alapra építi rá Antonius közellenség voltát, azt a veszélyt, amelyet mindannyiunk szabadságára és a ti szabadságotokra jelent. A politikai elit királyellenessége (az oligarchikus politikai szisztéma védelme) és az ehhez szorosan kapcsolódó saját *libertas* fogalma van itt szuggesztíven – ugyanakkor nagyon óvatosan – összekapcsolva a *populus* szabadságával. A 3. *Philippicával* való összevetés e két *libertas*-fogalom megkülönböztetése szempontjából is érdekes. Míg a negyediknek nem, a *senatus* előtti beszédnek hangsúlyos eleme az egyeduralom kérdése. Négy caputon keresztül van szó a királyságról (3, 8–11), benne Antonius és Tarquinius Superbus összehasonlítása az előbbi rovására. Egy teljes caputot szentel a szónok a Lupercalián történeteknek – fontos, hogy ezzel Caesar egyeduralmi törekvései is előkerül-

3. kép. A Forum Romanum a késő köztársaság korában (Morstein-Marx 2004 nyomán)

nek. A beszéd végéhez közeledve pedig Antonius fenyegető zsarnokságáról (*dominatio*) beszél, amely nemcsak kegyetlen és gögös, hanem méltatlan és szégyenletes is lesz (3, 34). Ezzel szemben a 4. *Philippicában* egyetlen utalást találunk csak az egyeduralomra, illetve az alóla való felszabadulásra: D. Brutus kapcsán egy mondat erejéig a Brutusok egész nemzetsége mint a szabadság megteremtői és visszaszerzői jelennek meg (4, 7). Iulius Caesar neve elhangzik ugyan, de csak az Octavianus által szervezett (a közellenséggel szembeszálló) sereggel kapcsolatban: „atyja hős katonáiból toborzott serege” (4, 4). Végül pedig Cicero nem az egyeduralom, hanem a fosztogatás és gyilkolás rémképével ijesztgeti a népet: nekik nem Tarquinius Superbus és Iulius Caesar árnyát, hanem Spartacust idézi meg. Cicero óvatossága sokatmondó: az ekkor már népszerűtlen Antonius ellen bátran hergeli a népet, de Caesar emléke már túlságosan erős kihívója lenne az általa kínált alternatívának, a régi köztársaság illúziójának.

A *res publica* nem más, mint a *res populi*, a nép ügye, definiálja az államot Cicero a *De re publicában* (I. 39), és ez elválaszthatatlan a *libertastól*. Ugyanis amikor a nép nem érvényesítheti a szabadságát – mint például a *decemvirek* uralma

idején –, akkor már nem is beszélhetünk államról (III. 44).⁵³ Mintha a negyedik *Philippica* egyik folyamatosan sulykolt elemének, a *populus*, a *libertas* és a *res publica* összekapcsolásának elméleti megfelelőjét olvasnánk. Az egyezés azonban csak látszólagos: a kontextus különbözősége a perdöntő, nem pedig az elemek azonossága. A *De re publicát* az államot és a társadalmat megérteni akaró tudós írta, a negyedik *Philippicát* egy, a *contiót* manipulálni akaró politikus. Egy fikatív, a múltba helyezett beszélgetésben gondosan felépített filozófiai megfigyelés csak szavakban (*verbis*) lehet azonos – de lényegét (*re*) tekintve nem – a politika uralta jelenben elhangzó propagandaszöveg szemfényvesztésével.⁵⁴ A *re – verbo* fogalompár most nem a harmadik és negyedik *Philippica* egyik elemzett „trükkjét” akarja újra felidézni, hanem a *De re publica* ötödik könyvének híres soraira utal (V. 2):

A mi bűneink, nem pedig valamiféle szerencsétlenség a vétkesek abban, hogy szóban (verbo) ugyan még megvan az államunk (res publica), de azt valójában (re ipsa) már régen elvesztettük.

Jegyzetek

- 1 A *contiókról* általában Mouritsen 2001, 38–62; Morstein-Marx 2004, 7–10, benne az itt tárgyalt beszéddel. A *Philippicák* történelmi háttéréhez: Syme 1939, 97–175; Manuwald 2007, 9–31. A *contiók* helye a római államban: Lintott 1999, 42–44.
- 2 Ehhez és a szövegekkel kapcsolatos összes többi „technikai” kérdéshez, háttérinformációhoz rendkívüli részletességgel lásd Manuwald 2007, 463–486.
- 3 Azok a szövegek, ahol nincs jelölve a fordító, a szerző fordításai. A 4. rögvest a 3. után hangzik el. A 6. esetben más a helyzet, a *senatusi* beszédét (5.) január 1-jén, egy háromnapos *senatusi* ülés első napján mondja el Cicero, a nép előtt 4-én: Steel 2008, 255–256; Manuwald 2007, 736. Ugyan értelemszerűen beszámol az egész *senatusi* ülésről, de így is az „eredeti” beszéd felépítését követi.
- 4 A római propagandáról áttekintően Evans 1992, 1–16.
- 5 Ez a sietség általában nem szokásos, a politikai helyzetből fakadt: Manuwald 2007, 463. Ennek a napnak a különlegességét Cicero többször is hangsúlyozza: 4, 1; 6, 2.
- 6 Mouritsen 2001, 38, 46.
- 7 Manuwald 2007, 463. Vö. *Philippicae* 4, 16 (*referente viro [...], hoc M. Servilio, conlegisque eius*). Cicero egyértelműben reflektál erre a szituációra a 6. *Philippica* elején, ahol így kezdi a nép előtti beszámolóját: *quod quaesivit ex me P. Apuleius* [egy másik néptribunus] (...), *ita respondebo*, (...) (6, 1).
- 8 A *hostis* fogalmához és a *hostisszá* nyilvánítás rendkívüli jelentőségéről: Hellegouarc’h 1963, 188–189; Lintott 1968, 154–155. Egy fontos Cicero-hely a *hostis* jelentéséhez: *De officiis* I. 37–38. A 3. *Philippicától* kezdve jól láthatóan Cicero egyik jelszavává válik: Manuwald 2007, 92.
- 9 Pontosabban itt még csak arról döntenek, hogy az év elején, az új consulok hivatalba lépése után az azok által összehívott *senatusi* ülésen majd ilyen értelmű határozatokat fognak hozni: Manuwald 2007, 452.
- 10 Ezek a *senatus* előtti beszédben más sorrendben, de nagyjából ugyanígy: 3, 37–39. Két dologgal nem terheli a népet. Az egyik, hogy felszólította a kijelölt consulokat (*consules designati*): „gondoskodjanak róla, hogy január elsején biztonságban lehessen meg-

tartani a *senatus*-ülést”. Mivel Antonius északon van elfoglalva, Octavianus pedig a *senatus* mellett áll, az ülés biztonságát csak a városi *plebs* veszélyeztetheti, és ezt nem kell a *contio* orrára kötni. A másik a *lex Iulia*, miszerint a provinciák kormányzói „a *lex Iulia* alapján kormányozzanak”. Vagyis Caesar 46-ban elfogadtatott törvénye alapján a *propraetorok* egy, a *proconsulok* kettő, és nem öt évig, amennyire Antonius a sajátját nyáron meghosszabbította: Manuwald 2007, 13–14; 458–459.

- 11 Hasonló helyek a 4. beszédből, ahol Cicero konstatálja, hogy a nép egyetért vele: 2., 3., 5., 6., 7., 8., 9., 11., 12. *caputok*.
- 12 A *contio*, illetve általában a népgyűléseken megjelenő tömeg a konkrét gyűlés közönségén túl az egész népet is reprezentálja, a szónok, a politikai elit egyik tagja beszélhet úgy hozzájuk, mintha az egész néphez szólna. Erről a kettősségről: Mouritsen 2013, 81.
- 13 A vallásnak ilyen hangsúlyos felhasználása kiegészítő elem a *senatusi* beszédhez képest. Ez általánosan jellemző különbség a *contión* és a *senatus* előtt elmondott beszédek között: Manuwald 2007, 516–517.
- 14 Ebben a beszédben hétszer fogalmazódik meg különböző variációkban: az 5. és 9. *caputokban* egyszer, a 6. és 8. *caputokban* kétszer-kétszer.
- 15 A gyűlés nagy többségében római lakosokból állt, ugyanis Cicero csak a város kifosztásával ijesztgeti a hallgatóságát, továbbá a *senatus*, ami miatt összehívták, is hirtelen ült össze.
- 16 Manuwald 2007, 577–580.
- 17 Manuwald 2007, 583.
- 18 Appianos: *A római polgárháborúk* III. 43, 176–44, 183; 53, 218; Manuwald 2007, 334–335; Syme 1939, 125–126.
- 19 Egy „másik” hangot ismerhetünk meg Appianosnál, akinél Piso így beszél erről a kérdéssel a *senatusban* Ciceróval vitakozva: „»De Antonius megölte néhány katonáját.« *Imperator* volt és éppen ti választottátok meg! Eddig ilyesmiért még egyetlen *imperator* sem adott számot. Törvényeink ugyanis nem tekintik hasznosnak azt, hogy a katonák felelősségre vonhassák saját vezérüket.” (*A római polgárháborúk* III. 56, 230, ford. Hahn István.)
- 20 Végül 44. április 26-án fogja *hostisszá* nyilvánítani Antonius a *senatus*: Manuwald 2007, 30.

- 21 A *sententia complectar* kifejezéshez: Manuwald 2007, 370–371.
- 22 A *Philippicák* magyar kiadása (Cicero: *Philippicák Marcus Antonius ellen*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Maróti Egon. Budapest, 1990), amelynek fordításait, ahol lehet, ez az írás is felhasználja, a *non verbo – sed re* fordulatot radikálisan másképp értelmezi: „továbbá nyilvánítsuk ki, nemcsak szóban, hanem tettekkel is, hogy Antonius...” (91. oldal).
- 23 A beszéd szerkezetéről: Manuwald 2007, 309–313.
- 24 A két beszédben megismétlődő fordulat között csak egy coniunctivusnyi-indicativusnyi különbség van. Ez a finomság minden bizonnyal már utólagos szerkesztés eredménye, lásd később.
- 25 A következő *caputok*ban szerepel egyszer vagy többször: 1., 2., 5., 6., 8., 11., 14.
- 26 A számoknál maradvá: az Antonius gyalázó 39 *caputból* csak háromban bukkan fel a *hostis* szó, összesen hétszer.
- 27 Amit erről magukból a beszédekből és Cicero levelezéséből tudni lehet: Kelly 2008, 22–38.
- 28 „De hát ott voltak, és a beszéd közkézen forog” – mondja Laelius hallgatóságának Scipio egyik beszédéről (*De amicitia* 96, ford. Maróti Egon). A népgyűlés előtt elmondott beszédek és írott változatuk viszonyát tárgyalja Mouritsen 2013, 63–82. A 2. *Philippicát* Cicero egyenesen pamfletnek írta: Ramsey 2003, 157–159. Nem minden politikus publikálta a beszédeit, de ők inkább kivételnek számítottak. Plutarchos írja Cato minorról, hogy csak az az egy beszéde maradt fenn, amelyet Cicero által betanított gyorsírók jegyeztek fel (23, 3).
- 29 Mouritsen 2013, 80–81. Mouritsen ezekre a publikált beszédekre mint a politikai propaganda igen hatásos eszközeire tekint, amelyek mögött, szemben más típusú politikai pamflettel, ott állt a *contio* tekintélye és szimbolikus ereje, így írott változatuk a nép támogatásának bizonyítékaként is szolgált.
- 30 Morstein-Marx 2004, 42; 134–135.
- 31 Erről, illetve ennek eszközeiről, például a többes szám második személyű névmások használatáról: Mouritsen 2013, 82–83.
- 32 A tömeg támogatása értelemszerűen komoly presztízt jelentett a politikusok számára: Mouritsen 2001, 57.
- 33 „Jól tudod, hogy [a római zsidók közössége] milyen erős, milyen összetartó, és milyen befolyással bír a népgyűléseken (*in contionibus*)” (*Pro Flacco* 66, ford. Nótári Tamás). Cicero egy választáson (tehát a *comitia centuriatán*) elbukó politikus kudarcát pedig így magyarázta: „úgy vélte, hogy a római nép azonos azzal, amely a köznép gyűlésén (*contio*) jelen van” (*Pro Sestio* 114).
- 34 *Contiók* is gyakran fajultak tüntetéssé. Erre utal egy igazi cicerói szellemesség még a 60-as évekből egy demagóg néptribunusról, aki „nem csupán a népgyűlés elől érkezett a bíróság elé, hanem a gyűléssel együtt” (*non modo de contione sed etiam cum ipsa contione*) (*Pro Cluentio* 93, ford. Nótári Tamás). A *contiók* összetételéhez és késő köztársasági szerepükhöz: Hahn 1969, 37–38; Morstein-Marx 2004, 128–131. Egy-egy politikai helyzetre kidolgozva, de általános következtetésekkel: Tan 2013; Flower 2013.
- 35 Kr. e. 44. áprilisának eseményeihez, amire Cicero az 1. *Philippica* elején utal (az ál-Marius, Herophilus mozgalma, zavargások a városban, majd leverésük): Syme 1939, 99, 105–106; Ramsey 2003, 90–93. A politikai elit (és benne külön Cicero) tömegről alkotott általános véleményéhez: Morstein-Marx 2004, 68–69. Cicero a *De amicitia*-ban (95) éppen a *contiók*kal kapcsolatban így fogalmaz: „a népgyűlés (*contio*) bár a legtudatlanabb emberekből áll, mégis meg tudja állapítani a különbséget (...) a kegyhajhászó polgárok, illetőleg az állhatatos (...) jelleműek között” (ford. Maróti Egon).
- 36 Morstein-Marx 2004, 42–51.
- 37 *De amicitia* 97: „a színpadon is – vagyis a népgyűlésen (*in contione*) –, ahol a koholmányoknak és a kódósításnak tág tere van” (ford. Maróti Egon).
- 38 A *spectaculumról* mint a római politika meghatározó vonásáról: Flower 2004, 322–323, 338–340.
- 39 A római történelem *exemplumainak* jelentőségéhez és működési mechanizmusához: Stemmler 2000, 143–146.
- 40 Innen érthető, hogy Cicero miért hangsúlyozza minden lehetséges alkalommal a *Mars-legio* állomáshelyét: Alba, néhány kilométerre Rómától (3, 6; 3, 39; 4, 5–6). Octavianus ugyan a *res publica* és a nép szabadságának védelmezője, de ne felejtjük el, hogy katonái egy ugrásnyira állomásoznak tőlünk.
- 41 Szám szerint – csak a legnyilvánvalóbb példákat tekintve – hétszer (az 5., 6., 8., 9., 12. és 15. *caputok*ban, a 15-ben kétszer is).
- 42 A *libertas* és az *auctoritas* (illetve a *dignitas*) kapcsolódási pontjairól: Wirburszki 1960, 14–18, 40–44.
- 43 Ki lehet ezt egészíteni egy harmadik elemmel a *magistratus potestasával* (vö. Szekeres 2008, 28), ha az alkotmány – főképp ha a *mikté politeia* – felől nézzük, de Cicerót itt most nem az állam működése, hanem maga a *res publica* érdekli.
- 44 Manuwald 2007, 306, 502.
- 45 Ezeket ki lehet még egészíteni a *libertas* ellentétével, a szolgálattal is: 4, 3; 4, 11.
- 46 Jehne 2000, 223–226.
- 47 Brunt 1988, 281–350; Wirburszki 1960, 7–30; Hellegouarc’h 1963, 542–565.
- 48 Mindez szorosan kapcsolódik a köztársaság történetének egyik alapproblémájához, a nép hatalmának és helyzetének a kérdéseihez. Milyen és mekkora szerepet játszott az őt is érintő döntésekben? Adományokkal és látványosságokkal megvett, primitív frázisokkal irányított tömeg, vagy tudatos szereplője a politikai színtérnek? A kérdés tárgyalása szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit, de nyilvánvaló, hogy a *libertas* problémája, vagy a nép és az elit közötti kommunikáció, illetve bármelyik fenti probléma csak ez előtt a háttér előtt vizsgálható. A problémának, illetve a „demokrácia-vitának” és következményeinek nagyon jó összefoglalása: Mouritsen 2001, 1–17; a vitához néhány fontosabb mű: Millar 1984; Millar 1998; Hölkeskamp 1995; Flaig 1995.
- 49 Jehne (2000, 225–226) ebben az összefüggésben a római társadalomban meglévő óriási vagyoni különbségek szimbolikus kiemelését emeli ki.
- 50 Cowan ígéretes című tanulmányában (*„Libertas in the Philippics”*) ezt a „másik” szabadságot tárgyalja, a két népgyűlési beszédre pedig csak néhány sort szán: Cowan 2008.
- 51 Ez a felosztás, illetve megkülönböztetés szándékoltan leegyszerűsítő, megfelelően a nép előtt mondott 4. beszéd propagandisztikus logikájának. Arena a *libertas* értelmezését sokkal szofisztikáltabban osztja kétfelé, megkülönböztetve *popularis* és *optimata* megközelítést, illetve tradíciót: Arena 2012, 73–81.
- 52 A történet és párhuzamainak elemzéséhez: Hegyi 2004.
- 53 A gondolat sajátosan római voltáról és jelentőségéről: Schofield 1995, 64–65, 69–77.
- 54 Ha radikálisnak (orwellinek) tűnik is Orwell *bon mot*-ja, a szellemessége mindenképp meggyőző: „All propaganda is lies, even when one is telling truth.” A mondatot Evans propaganda-könyvének bevezetőjéből veszem: Evans 1992, 1.

Bibliográfia

- Arena, V. 2012. *Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic*. Cambridge.
- Brunt, P. 1988. *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*. Oxford.
- Cowan, E. 2008. „*Libertas* in the *Philippics*”: T. Stevenson – M. Wilson (szerk.): *Cicero's Philippics: History, Rhetoric and Ideology*. Auckland, 140–152.
- Evans, J. D. 1992. *The Art of Persuasion. Political Propaganda from Brutus to Aeneas*. Ann Arbor.
- Flaig, E. 1995. „Entscheidung und Konsens. Zu den Feldern der politischen Kommunikation zwischen Aristokratie und Plebs”: *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*. Stuttgart, 77–127.
- Flower, H. I. 2004. „Spectacle and Political Culture in the Roman Republic”: Uő (szerk.): *The Cambridge Companion to the Roman Republic*. Cambridge, 322–343.
- Flower, H. I. 2013. „Beyond the *Contio*. Political Communication in the Tribune of Tiberius Gracchus”: C. Steel – H. van der Blom (szerk.): *Community and Communication. Oratory and Politics in Republican Rome*. Oxford, 85–100.
- Hahn I. 1969. „A *plebs urbana* a köztársaság válságos időszakában”: *Antik Tanulmányok* 14, 17–43.
- Hegyı W. Gy. 2004. „*Fas* és *mos*”: Horváth L. et al. (szerk.): *Genesis. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Budapest, 469–476.
- Hellegouarc'h, J. 1963. *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la république*. Paris.
- Hölkeskamp, K.-J. 1995. „*Oratoris maxima scaena*. Reden vor dem Volk in der politischen Kultur der Republik”: M. Jehne (szerk.): *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*. Stuttgart, 11–49.
- Jehne, M. 2000. „Jovialität und Freiheit. Zur Institutionalität der Beziehungen zwischen Ober- und Unterschichten in der römischen Republik”: B. Linke – M. Stemmler (szerk.): *Mos maiorum. Untersuchungen zu den Formen der Identitätsstiftung und Stabilisierung in der römischen Republik*. Stuttgart, 207–235.
- Kelly, D. 2008. „Publishing the *Philippics*, 44–43 BC”: T. Stevenson – M. Wilson (szerk.): *Cicero's Philippics. History, Rhetoric and Ideology*. Auckland, 22–38.
- Lintott, A. 1968. *Violence in Republican Rome*. Oxford.
- Lintott, A. W. 1999. *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford.
- Manuwald, G. 2007. *Cicero, Philippics 3–9*. Berlin – New York.
- Millar, F. 1984. „The Political Character of the Classical Roman Republic, 200–151 B.C.”: *Journal of Roman Studies* 74, 1–19.
- Millar, F. 1998. *The Crowd in Rome in the Late Republic*. Ann Arbor.
- Morstein-Marx, R. 2004. *Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic*. Cambridge.
- Mouritsen, H. 2001. *Plebs and Politics in Late Republican Rome*. Cambridge.
- Mouritsen, H. 2013. „From Meeting to Text. The *Contio* in the Late Republic”: C. Steel – H. van der Blom (szerk.): *Community and Communication. Oratory and Politics in Republican Rome*. Oxford, 63–82.
- Ramsey, J. T. 2003. *Cicero, Philippics I–II*. Cambridge.
- Schofield, M. 1995. „Cicero's Definition of *Res Publica*”: J. G. F. Powell (szerk.): *Cicero the Philosopher. Twelve Papers*. Oxford, 63–83.
- Stemmler, M. 2000. „*Auctoritas exempli*. Zur Wechselwirkung von kanonisierten Vergangenheitsbildern und gesellschaftlicher Gegenwart in der spätrepublikanischen Rhetorik”: B. Linke – M. Stemmler (szerk.): *Mos maiorum. Untersuchungen zu den Formen der Identitätsstiftung und Stabilisierung in der römischen Republik*. Stuttgart, 141–205.
- Syme, R. 1939. *The Roman Revolution*. Oxford.
- Szekeres Cs. 2008. „Filozófia és politika Cicerónál”: *Ókor* 7/3, 27–34.
- Tan, J. 2013. „Publius Clodius and the Boundaries of the *Contio*”: C. Steel – H. van der Blom (szerk.): *Community and Communication. Oratory and Politics in Republican Rome*. Oxford, 117–132.
- Wirszubski, C. 1960. *Libertas as a Political Idea at Rome during the Late Republic and Early Principate*. Cambridge.